

СУЧАСНИЙ СТАН ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ ТА РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Проаналізовано сучасний стан і проблемні аспекти охорони довкілля в Україні. Визначено особливості формування та реалізації державної екологічної політики. Надано пропозиції щодо напрямків підвищення результативності державної екологічної політики.

Ключові слова: охорона довкілля, державна екологічна політика, механізм формування та реалізації державної екологічної політики, результативність державної екологічної політики.

The modern state and problem aspects of guard of environment is analysed in Ukraine. The features of forming and realization of state ecological policy are definite. Suggestions are given in relation to directions of rise of effectiveness of state ecological policy.

Key words: guard of environment, state ecological policy, mechanism of forming and realization of state ecological policy, effectiveness of state ecological policy.

Першочергова увага до охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності населення – невід’ємна умова сталого розвитку будь-якої держави, в тому числі України, де довкілля зазнає значного навантаження внаслідок господарської діяльності людини.

Аналізу сучасного стану та проблемних аспектів охорони довкілля в Україні та визначенню особливостей формування та реалізації державної екологічної політики присвятили свої публікації такі вчені, як Г. Білявський, О. Лазор, Ю. Саталкін, В. Шевчук та ін. [2; 4]. Однак чимало питань стосовно напрямків підвищення результативності державної екологічної політики в Україні залишаються недостатньо дослідженими.

Метою роботи є аналіз сучасного стану охорони довкілля в Україні та визначення результативності державної екологічної політики.

Як спадок радянських часів і недостатнього обсягу інвестицій у чисті технології та енергоефективність, екопроблеми в Україні стосуються якості повітря, вод, ґрунтового покриву, поводження з відходами, збереження живої природи, радіаційного забруднення внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. За Індексом діяльності щодо довкілля (Environmental Performance Index), яким вимірюють довкілля складову збалансованого розвитку, Україна у 2010 р. посідала 13-е місце серед 18 країн Східної Європи та Центральної

Азії та 87-е місце серед 163 країн світу [3].

Охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід’ємна умова сталого економічного та соціального розвитку України. Аналіз динаміки абсолютних та інтегрованих показників техногенного навантаження на навколишнє природне середовище свідчить про те, що екологічна ситуація у природному довкіллі як життєво важливого середовищі для існування людини залишається досить складною.

Так, в Україні у 2012 р. у розрахунку на одну особу викинуто в атмосферу 150 кг забруднюючих речовин, 5,1 т діоксиду вуглецю, який відноситься до парникових газів, скинуто 33 м³ забруднених зворотних вод, утворено 9,9 т відходів, у тому числі 30,0 кг відходів I – III класів небезпеки. У цілому, протягом 2012 р. в Україні утворилося 450,7 млн т відходів, що на 0,7 % більше порівняно з 2011 р., у т.ч. від економічної діяльності підприємств та організацій, які отримали дозволи на утворення відходів, – 442,7 млн т (на 0,1 % більше), у домогосподарствах – 8,0 млн т (на 53,9 % більше). Із загального обсягу утворених відходів 449,3 млн т становили відходи IV класу небезпеки, 1,0 млн т – III класу небезпеки, 357,3 тис. т – II класу небезпеки, 3,2 тис. т – I класу небезпеки.

Протягом 2012 р. в атмосферу надійшло 6,8 млн т забруднюючих речовин від стаціонарних і пересувних джерел забруднення. У сумарній кількості забруднюючих речовин викиди метану та оксиду азоту, які належать до парникових газів, становили відповідно 894,9 та 14,6 тис. т. Крім цих речовин, в атмосферу в 2012 р. стаціонарними і пересувними джерелами було викинуто 232,0 млн т діоксиду вуглецю, який також впливає на зміну клімату. Близько 64 % небезпечних речовин, що потрапили в повітря, припало на стаціонарні джерела забруднення промислових підприємств: від них в атмосферу надійшло 4,3 млн т забруднюючих речовин, що на 39,3 тис. т (на 0,9 %) менше, ніж у 2011 р. Щільність викидів від стаціонарних джерел забруднення в розрахунку на 1 км² території країни склала 7,2 т небезпечних речовин, а на одну особу – 95,1 кг. Основними забруднювачами повітря країни у 2012 р. були підприємства переробної та добувної промисловості (відповідно 29 % та 20 % шкідливих викидів) і підприємства – виробники електроенергії, газу та води (43 %) [1].

Скидання забруднених стоків і безповоротний водозабір негативно впливають на водні ресурси. Протягом 2012 р. у водойми скинуто 1,5 млрд м³ забруднених стоків, що на 91 млн м³ (на 5,6%) менше, ніж у 2011 р. При цьому частка забруднених зворотних вод у загальному водовідведенні становила 19 %. У водойми потрапило 81% (1,2 млрд м³) недостатньо очищених на очисних спорудах зворотних вод. Решта (0,3 млрд м³) – надійшла у водойми без будь-якого очищення, що на 5,5% (на 17,0 млн м³) менше, ніж у 2011 р. Необхідно зазначити, що наявна потужність очисних

споруд (7,6 млрд м³) дозволяла повністю очистити забруднені зворотні води. Основними причинами скидання забруднених стоків у поверхневі водойми були нестача в більшості населених пунктів країни централізованого водовідведення, низька якість очищення зворотної води, незадовільний стан функціонуючих очисних споруд. Як наслідок, за даними Центральної геофізичної обсерваторії (ЦГО) Державної служби надзвичайних ситуацій України водні об'єкти країни залишаються забрудненими переважно сполуками важких металів, амонійним та нітритним азотом, нафтопродуктами, фенолами та сульфатами [1].

Довготривала інтенсифікація і надмірна розораність призвели до загрозливого стану ґрунту в Україні. Складна екосистема ґрунтового покриву найглибше руйнується через інтенсивний розвиток ерозії. Стан земель сільськогосподарського призначення в останні десятиріччя істотно погіршився. Водна та вітрова ерозії є найбільш вагомими чинниками зниження продуктивності земельних ресурсів, деградації аграрних ландшафтів [3].

Загальна площа сільськогосподарських угідь, які зазнали руйнівного впливу водної ерозії, складає 13,3 млн га (табл. 1), в тому числі 10,6 млн га орних земель (32% від загальної площі цих угідь).

Посилення процесів ерозії і дефляції ґрунтового покриву обумовлює необхідність опрацювання більш ефективних методів охорони ґрунтів від ерозії, оцінювання ерозійної небезпеки і ефективності протиерозійних заходів, моніторингу ерозійних процесів та їх прогнозування. В ерозійно небезпечних регіонах необхідно сформувати екологічно стійкі ґрунтоохоронні агроландшафти і агрогеосистеми.

Таблиця 1

Поширеність деградаційних процесів у ґрунтах України [3]

<i>Тип деградації земель</i>	<i>Площа земель підданих впливу, млн га</i>	<i>% від загальної площі країни</i>
Вітрова ерозія	13,3	22,0
Водна ерозія	19,4	32,1
Комплексна ерозія	2,1	3,4
Підкислення ґрунтів	10,7	17,7
Засолення ґрунтів	1,7	2,8
Осолонцювання ґрунтів	2,2	3,5
Зсуви	0,2	0,3
Забруднення ґрунтів	12,1	20,0
Підтоплення земель	7,2	12,0
Порушення земель	0,2	0,3

За даними Держземагентства, загальна площа земель, що потребують консервації, в Україні складає 1,1 млн га, з них 644,2 тис. га – деградовані,

432,1 тис. га – малопродуктивні і 11,9 тис. га – техногенно забруднені землі. Потребують поліпшення 270,8 тис. га малопродуктивних земель [3].

Протягом 2012 р. на охорону навколишнього природного середовища підприємствами, організаціями та установами було витрачено 20514,0 млн грн (без ПДВ), що на 11% більше порівняно з 2011 р. Із загальної кількості витрат на охорону навколишнього природного середовища 13924,7 млн грн, або 68 %, становлять поточні витрати, 6589,3 млн грн, або 32 %, – капітальні інвестиції, в тому числі 5954,3 млн грн – інвестиції в основний капітал, 635,0 млн грн – витрати на капітальний ремонт природоохоронного обладнання. При цьому, за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів було освоєно лише 7,0 % капітальних інвестицій і здійснено 3,3 % поточних витрат (у тому числі за рахунок коштів державного і місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища – 4,8 % та 0,4 % відповідно), а основним джерелом фінансування витрат на охорону довкілля, як і в попередні роки, були власні кошти підприємств та організацій – відповідно 59,1 і 96,6 % (табл. 2).

Таблиця 2

Витрати на охорону природного середовища за джерелами фінансування [1]

Джерела фінансування	Фактично витрачено, 2012 р.			
	Капітальних інвестицій		Поточних витрат	
	млн грн	у % до загального обсягу	млн грн	у % до загального обсягу
Усього	6589,3	100,0	13924,7	100,0
У т.ч. за рахунок коштів з держ. бюджету:	89,5	1,4	342,2	2,5
з них кошти державного фонду охорони навколишнього природного середовища	50,2	0,8	7,5	0,1
Коштів місцевих бюджетів:	371,5	5,6	116,1	0,8
з них кошти місцевих фондів охорони навколишнього середовища	262,1	4,0	40,2	0,3
Власних коштів підприємств та організацій	3893,0	59,1	13452,4	96,6
Інших джерел фінансування	2235,3	33,9	13,0	0,1

У структурі капітальних інвестицій за напрямками природоохоронних заходів у 2012 р. найбільшу питому вагу займали охорона атмосферного повітря і проблеми зміни клімату – 37,4 % та радіаційна безпека – 29,2 % фактичних витрат (табл. 3).

Таблиця 3

Капітальні інвестиції за напрямками природоохоронних заходів [1]

Напрями	Фактично витрачено, 2012 р.		У т.ч. витрати на капітальний ремонт, млн грн
	млн грн	у % до загального обсягу	
Усього	6589,3	100,0	635,0
У т.ч. охорона атмосферного повітря і проблеми зміни клімату	2462,7	37,4	308,0
Очищення зворотних вод	846,9	12,8	157,6
Поводження з відходами	730,5	11,1	98,4
Захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод	540,5	8,2	42,1
Зниження шумового і вібраційного впливу (за винятком заходів для охорони праці)	33,4	0,5	23,1
Збереження біорізноманіття і середовища існування	15,8	0,2	1,4
Радіаційна безпека	1922,1	29,2	0,1
Науково-дослідні роботи приро-доохоронного спрямування	6,1	0,1	0,6
Інші напрями природо-охоронної діяльності	31,3	0,5	3,7

Слід зазначити, що в 2012 р. підприємствам, організаціям та установам країни за забруднення навколишнього природного середовища і порушення природоохоронного законодавства пред'явлено екологічних платежів на загальну суму 2047,9 млн грн, з них 2028,6 млн грн становить екологічний податок та 19,3 млн грн – штрафні санкції за порушення природоохоронного законодавства. Понад 68 % екологічного податку країни становлять платежі за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин від стаціонарних та пересувних джерел забруднення, 28 % – за розміщення відходів, 4 % – за скиди забруднюючих речовин у водойми.

Фактично сплачені екологічні платежі підприємств, що зареєстровані в Донецькій, Запорізькій областях та м. Києві, становлять майже 55 % від загальної суми сплачених екологічних платежів в Україні [1].

Удосконалення системи забезпечення екологічної безпеки, існуючої в Україні, має стати одним із пріоритетних напрямків державної екологічної політики на основі системного аналізу із врахуванням існуючих процесів трансформації в економіці та державному управлінні [2; 4].

Аналіз динаміки основних показників якості компонентів довкілля свідчить про такі проблеми, які не знайшли вирішення:

- постійне зростання забруднення повітря спричиненого викидами мобільних джерел (транспортними засобами);
- скорочення запасів питної води;
- надзвичайно високий рівень розораності території країни та значне поширення ерозійних явищ;
- забруднення сільськогосподарських ґрунтів пестицидами;
- низький рівень лісистості, що ставить під загрозу стабільність багатьох екосистем на території країни та спричиняє втрату біорізноманіття;
- низькі темпи та масштаби рекультивації земель, порушених внаслідок видобування корисних копалин;
- зношеність основних виробничих фондів на об'єктах економіки та господарювання, більшість з яких працює на критичній межі технологічної безпеки;
- не вирішеність питань сортування та переробки побутових відходів, розширення старих і побудови нових полігонів для побутового сміття;
- низький рівень упровадження нових ефективних методів утилізації виробничих відходів;
- недосконалість законодавства з питань охорони довкілля;
- декларативний характер заходів, спрямованих на підтримку біобезпеки в країні і уникнення небажаних впливів на здоров'я людей [3].

Отже, ґрунтуючись на аналізі вищенаведеної інформації відносно стану охорони довкілля в Україні, слід зазначити, що результативність державної екологічної політики України в сучасних умовах є низькою.

Таким чином, на державному рівні має формуватися та реалізовуватись результативна екологічна політика, спрямована на досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи і, безпосередньо, на забезпечення раціонального використання, охорони і відтворення природних ресурсів. Головним завданням державної екологічної політики в Україні в найближчій перспективі має стати мінімізація антропогенного впливу на довкілля на основі модернізації та технічного переоснащення галузей і сфер економіки, що потребує значних капіталовкладень. Ураховуючи той факт, що в сучасних умовах, у зв'язку з економічною кризою в країні спостерігається несприятливий інвестиційний клімат, як вихід слід розглядати здійснення не тільки капіталомісткої модернізації виробництв, а й активно застосовувати системний екологічний підхід, який має передбачати комплекс управлінських та організаційних рішень (як на державному, так і господарському рівнях), спрямованих на поліпшення екологічних характеристик виробництва та зменшення антропогенного впливу на навколишнє середовище. Державна екологічна політика має стати невід'ємною складовою загальної системи управління соціально-економічним розвитком України, а будь-які управлінські рішення як на макро-, так і мікрорівнях мають прийматися з урахуванням екологічної складової сталого розвитку, що й буде предметом подальших наукових досліджень.

Література:

1. Довкілля України у 2012 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Екологічне управління / [В. Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін, Г. О. Білявський та ін.] – К. : Либідь, 2004. – 432 с.
3. Звіт про науково-дослідну роботу № 838-хс “Оцінка ефективності державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища за період 2000 – 2010 років згідно з показниками, визначеними в Законі України “Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року”” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uad.exdat.com/docs/index-716065.html>
4. Лазор О. Я. Державне управління у сфері реалізації екологічної політики: організаційно-правові засади : монографія / О. Я. Лазор. – Львів : Ліга-Прес, 2003. – 542 с.

Надійшла до редколегії 05.11.2013 р.